ԿԻԼԻԿԻԱ

ՀԱՆԴԷՍ

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ — 1874 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 15 — ԹԻՒ 5

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ

ՉՈՐՐՈՐԴ ԴԱՐՄԱՆ ԳԻՆՈՎՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ

ԱՅՆ ԱՄԵՆ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆՑ ՈՐՔ Կ'ՀԵՏԵՒԻՆ ՄԱՐԴՈՒՍ՝ ԱՌՈՂՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲՆԱԶՆՆՈՒԹԻՒՆ ՉԳԻՏՆԱԼԷՆ

> Այսպէս է մարդկային տեսակը, անսովոր տարափոխիկ հիւանդութեանց կայծակն ելեքտրական ամպին նման գլխուն վրայէն անցնելու ատեն, կսարսափի եւ կվախնայ․ ամէն ճիգ ի գործ կդնէ զանի բոլորովին անհետացնելու եւ չնորոգելու, իսկ ընդհակառակն, յարատեւ եւ անզգալի կերպով չարդող տարափոխիկ հիւանդութեանց հետ կընտանենայ, եւ որոնց ժառանգական չարդին կզիջանի եւ կխոնարհի, օդային երեւոյթից յաջորդութեան նման համբերութեամբ։
>
> ՄԻՇԵԼ ԼԵՎԻ

Հին ատենները, Հրեայք, Յոյնք, Հռովմայեցիք և Արեւելցիք բազում օրէնքներ հաստատեցին գինովութեան դէմ։ Նոյնպէս Գաղղիոյ մէջ ալ Կարոլոսէն սկսեալ, Գերմանիոյ մէջ (1500) Ֆրանքֆօռ-Սիւռ-լը-Մէյն (1582), Բրուսիոյ մէջ (1818), Սուէտի, Վիւռթէմպէռկի և բոլոր Անգղիոյ մէջ (1726), խիստ

Տ: Մ. Բ. Իւթիւճեան

մեծ պատիժներ գինովներուն դէմ և ոգելից ըմպելեաց վրայ մեծ տուրք սահմանուեցան և դրուեցան ։ Պատմութիւնն և փորձառութիւնը մեզ կսովրեցնեն թէ բոլոր միջոցներն անօգուտ և անզօր եղան , արդարև ուրիշ կերպ ալ չկրնար ըլլալ, ինչպէս կըսէ Շօք թէ « ամեն տեսակ օրէնք անզօր են , ժողովրդեան կենաց մէջ արմատացեալ մոլութիւն մը արտաքսել և ջնջել , ժողովուրդն ըստինքեան կարող է իր սովորութիւնները փոփոխել , և ոչ մէկ կառավարութիւն մը կարող է այս մասին բան մ՚ընել » ։ Ուստի ինչպէս կարող է ժողովուրդն ըստ ինքեան այս փոփոխութիւնն ընել · ահա այս կարեւոր կէտին վրայ պիտի խօսինք , բայց նախ և առաջ համառօտութիւն մը պիտի ընենք բոլոր փիլիսոփայից և առողջաբանից գինովութեան դէմ առնելու առաջարկած այն ամեն տեսակ դարմաններուն և միջոցներուն , որք դժբաղդաբար անկարող եղած են ։

« Լոնտ կմտածէ թէ գինովութեան սովորութեան ամեն տեսակ դէշութեանց առաջքն առնելու կարող եղող ամենէն ազդու դարմանին և միջոցին սանձն է , մանաւորապէս աղքատ դասէ եղող մարդոց մէջ , նախ և առաջ ջանոնք աղքատութենէ ազատել, և յետոյ աշխատիլ , ջանալ նոցա բարոյական և իմացական կատարելագործութեան և յառաջադիմութեան։ »

« Ինչ կապացուցանեն , կըսէ , Պ. Լէյլի , հռչակաւոր առողջաբանը , գինովութեան խիստ վնասակար արդիւնքներն , արդարև որչափ որ ոգելից ըմպելեաց չափազանց սովորութիւնը , մարդկային սեռին ֆիզիքական վատթարութեան ամենէն զօրաւոր պատճառներէն մին է · պէտք է այս առթիւ այգինները ջնջե՛լ · ասի անգործադրելի է , և անօգուտ գործողութիւն , մարդոց բնական դրդման և դարաւոր սովորութեան դէմ . այլ պէտք է քարոզել զբարեխառնութիւնն , և ոչ ըսել , թէ պէտք է բոլորովին ջնջել ոգելից ըմպելեաց սովորութիւնն ։ »

Յառաջ բերենք նաև , Պ. Հիւս , Սուէտացի հռչակաւոր դասատուին խօսքերն , որ իր խնդիրն իբրև բժիշկ և իբրև մարդասէր ուշադրութեան առնելով , կաղաղակէ , թէ « իրաց վիճակն այսօր այն աստիճանի հասած է , որ եթէ զօրաւոր միջոցներ չստեղծուին և չգործադրուին , մարդկային սեռը

վարժարացնող այս խիստ վնասակար սովորութեան ; գինովութեան դէմ առնելու, Շուէտացի ազգն, անհաշուելի և առաջքն անառնուելի վտանգի մէջ ինկած է ։ Գինովութիւնն այնպիսի վնասող սովորութիւն մ'է, որ մարդուս առողջութիւնը վտանգի մէջ կդնէ ․ այս վնասն ամէն ոք կրնայ տեսնել և սովրիլ իր և իր նմանին վրայ ․ արդարև Շուէտացիք այն աստիճան գինովնալու սովորած են, որ ալ վայրկեան կորսնցնելու չենք և խոհեմութիւն է պէտք եղած միջոցներն և խիստ ազդու միջոցներ ի գործ դնելու, չխնայել ամեն կերպ զոհողութիւններ, զի աւելի խոհեմութիւն է ամեն զոհ և միջոց ի գործ դնելով, ժողովուրդ մը փրկել, փոխանակ ըսելու թէ, ու ժամանակն անցած և ամենայն ինչ անօգուտ է ։ »

Պ․ Լանսըռօ երկու տեսակ դարմաններ առաջարկած է ․ մէկը նախապահեստ, որոյ գործադրութիւնը կըսէ ; կառավարութեան կվերաբերի ․ իսկ միւսն է դարման սփոփիչ կամ բժշկող, որոյ պաշտօնեայն է բժիշկն ։

« Ոգելից ըմպելեաց կիրքն, ստացուածքի, ընտանեաց և երկիր առնելու սիրոյ փոփոխել, այս է ահա, գործաւոր դասէն գինովութեան մոլութիւնը ջնջել ․ իսկ աւելի հարուստ ընկերութեան համար, որոնց գինովնալուն պատճառն ըստ ամենայնի զեղխ ըլլալնին է, պէտք է սովորել զանոնք ընտանեկան կենաց, ծանր զբաղմանց ։ Պատժել խստորէն այն գինովն, որ հասարակաց հանդարտութիւնը կվրդովէ ; ոգելից ըմպելեաց տուրքը բարձրացնել, դաստիարակել և լուսաւորել զժողովուրդն, երիտասարդութիւնն աշխատութեան սիրոյ յորդորել, հեռացնել զեղխութենէ ․ առաջիններն բարի հետեւանքն և միւսին վնասակար ազդեցութիւնները սովրեցընելով ։ Այս ընողներն ալ ըլլալու են ուսուցիչք, կղերականք և բժիշկք ։ «

Պ․ Լապուլէյ, հոչակաւոր Գաղղիացին, 1865 դեկ․ 15 ին Գաղղիոյ, Վեռսայլ քաղաքին մէջ, « Ժողովրդական Թանգարանի ընկերութեան ընդհանուր ժողովոյ ատենախօսելու առթիւ ըսած է թէ, դաստիարակութիւնը կարեւոր է նաեւ մարդկային ընկերութիւնը բարոյականացնելու ․ այն որ տգէտ է, իր կրից գերին է ․ իսկ լուսաւորեալ մարդը կարող է ամեն բանի համբերել ․ Ջեմ ուրանար կըսէ, նոյն ինքն

Լապուլէյ, թէ մարդս տգէտ ըլլալով պարկեշտ ալ ըլլայ· բայց այսու ամենայնիւ տգետ չեղողն աւելի պարկեշտ և աւելի կարող մարդ է և կրնայ ըլլալ։ Եթէ գինետան մէջ, երբ սեղանին վրայ օղիով լեցուն գաւաթը դրուելու ատեն, աներեւոյթ ձեռք մը անոր վրայ նշանակէր, ԹՈՅՆ, քանիներ կրնային համարձակել զայն խմելու։ Ոչ, ուրեմն, ուսեալ մարդը գիտէ որ թոյն է, չխմեր· իսկ տգէտը չգիտնալով կխմէ. ահա այս պէտք է ըսել, որով ըսել կուզէ Լապուլէյ, թէ, գիտութիւնը ջնջելու ամենէն զօրաւոր դարման և միջոցն է, որ տգետ մարդը լուսաւորել։ . . .

Իբրև նախապահեստութիւն, կըսէ Ժօլի, որ անդամէ, Գաղղիոյ Ակադեմիոյ, աւելորդ է ըսել, թէ ժուժկալութիւնը կարող է այս մեծ հիւանդութեան, գինովութեան դէմ առնուլ, որովհետև ժուժկալութիւնը բոլորովին չխմել չէ, այլ չափաւոր ըլլալ ըստ հասակի, ըստ սեռի, ըստ կազմուածքի և ըստ կլիմայի, և պէտք է խոստովանիլ, թէ այս չափաւորութիւնը ծնունդ կառնու մանաւանդ օրինակաւ քան թէ լոկ խրատիւք, հետեւաբար օրինակ ըլլալ պէտք է իբրև սկզբունք ֆիզիքական և բարոյական դաստիարակութեան, օրինակ՝ տղայութեան մէջ, օրինակ՝ ընտանեաց մէջ, օրինակ բարձր ընկերութեանց մէջ, այս է ահա, ըստ Ժօլիի, գինովութեան ամենէն ճշմարիտ նախապահեստութիւնն. և ահա, միայն այս միջոցաւ է որ օրէնսդրութիւնը կրնայ ընդմիջել ամենայն ուժով յանուն Առողջաբանութեան և հասարակաց բարոյականութեան։ Իսկ իբրև դարման բուժող, դարձեալ բարոյական բժշկութեան պէտք է դիմել ամենայն վստահութեամբ, բժշկական դարմաններուն ամենէն զօրաւորը, բայց օրինակը միայն բաւական չէ. կամքը պէտք է իշխել, որ միայն կարող է այս աստիճան հինցած և արմատացեալ սովորութեան մը դէմ արգիլել։ Արդարև, շատ քիչեր, գիտեն կամենալ և հետեւիլ Սթօյիկեան դպրոցին այն մեծ առածին, թէ կամենալը կարողանալ է և այս ալ գինովէն չսպասուիր, այլ Ֆուէտերլիկէ մը, որ ըսած է,

Կամէլը կարող է ամէն բան ընել· կեա ոտքէն,
Անկարող և միշտ է տուն մնալէ։

Պուշառսա, Գաղղիացի Առողջաբանն ալ գինովութեան

վրայ ամբողջ հատոր մը գրած է, որոյ մէջ կկարդանք թէ գինովութեան դէմն առնելու համար Եւրոպացիք և բոլոր Ազգերը, մինչև այսօր երեք տեսակ միջոցներ հնարած և ի գործ դրած են, միջոց Ռուսական, միջոց Անգղիական և միջոց Գաղղիական ։

Ռուսական միջոցն, որ ընդհանրապէս ի գործ դրուած է Ռուսիոյ, Սիւէտի, Պօլօնիոյ մէջ, առաջին անգամ տարօրինակ կերևի ։

Այն քաղաքացիք ընդհանրապէս արմտիքներէ քաշուած օղի կգործածեն, կղտեն արմտեաց մէջ գտնուած խիստ դէշ հոտող իւղն ։ Ահա այն զարշահոտ իւղը կխառնեն գինիին ամեն կերածն ու խմածն․ այս ի գործ կդնեն գինովները բանտարկելով․ այնպէս որ մէկ քանի աւուր մէջ, բոլորովին զզուելով այս հոտէն, բանտէ ազատ թողուելէ յետոյ, չատերն ալ այն օղին բերաննին չեն առներ ։ Իրաւ է որ այս դարմանն եթէ ամենուն ալ մի և նոյն ատտիճան ազդէ, գինովը կարող է ուրիշ կողմ աւելի անուշահոտ օղի գտնել և գործածել․ ․ ․ ։

Անգղիական միջոցն, որ աւելի Հիւսիսային Ամերիկոյ Միացեալ—Նահանգաց մէջ մեծ հաստատամտութեամբ ի գործ դրուած է, կկայանայ Բարեխառնութեան ընկերութեանց հաստատութեան մէջ, որք երեք կարգի կբաժնուին․ Ա․ տեսակ բարեխառնութեան ընկերութիւնն է, արգիլել ոչ միայն որ և է ոգելից ըմպելիք գործածելը, այլ մինչև անգամ սուրճն և չայը ։ Բ․ տեսակն է, որ կարգիլէ ամեն ըմպելիք ի բաց առեալ ջուր․ Գ․ տեսակէ եղող ընկերութեանց անդամ եղողը միայն ոգելից ըմպելիք չէ կարող խմել․ իսկ սուրճ, չայ, գարեջուր և ասոր նմաններն արգիլեալ չեն ։ Արդարև Գ․ կարգի ընկերութիւնք խիստ կանոնաւոր և խիստ օգտակար կրնային և կրնան ըլլալ եթէ մարդիկ չափն անցնելու վտանգի մէջ չըլլային ։ Մանաւանդ որ ամեն ժողովրդոց համար այս տեսակ բարեխառնութեան ընկերութեանց հիմնարկութիւնն անկարելի է, որովհետև ինչպէս որ ամեն ազգ իր յատուկ սովորութիւնն ունի, նոյնպէս ալ ամեն քաղաք իր առանձին և մասնաւոր բերքն ունի․ ուր որ գինի կայ, գարեջուր չըլլէր․ և փոխադարձաբար․ ․ ․ ։

Իսկ Գաղղիական միջոցը կկայանայ հետեւեալ չորս պայմաններուն մէջ որք են ։

Ա. Ժողովուրդը լուսաւորել. որ ըսել է, դաստիարակութիւնն ըլլայ ստիպողական ։

Բ. Ժողովրդական Թանգարաններ հաստատել, ուր կգտնուին մարդկային միտքը բարձրացնող և բարոյացնող գիրքեր ։

Գ. Հանգստեան ժամերու ատեն հասարակաց և ձրի դասարաններ բանալ, ուր կդասախօսուին կարեւոր գիտելիքներ ։

Դ. Պէտք է մասնաւորապէս առանձին հատոր մը հրատարակել, գինովութենէ ծնունդ առած ամեն տեսակ դէպքութիւններն ու հիւանդութիւնք, թէ բարոյական և թէ ֆիզիքական ։

Ահա այսպէս խօսած եղանք, գինովութեան դէմ մինչև այսօր ի գործ դրուած բոլոր տեսակ միջոցներուն վրայ. ուրիշ առթիւ պիտի խօսինք գինովութենէն ծնունդ առած ամեն տեսակ հիւանդութեանց վրայ, որ ատեն ընթերցողք պիտի սովրին և համոզուին, թէ գինովութենէ ծնունդ առած հիւանդութիւնք, կամ թէ ըսենք, թէ ոչ միայն ոգելից ըմպելիք գործածողները կհիւանդանան, այլ և իրենց սերունդը. թէ գինովութիւնն ընկեր է տգիտութեան. մէկն առանց միւսին չըլթանար. ատոր համար է որ գինովութեան դէմ մինչև ցայսօր ի գործ դրուած միջոցներն ապարդիւն մնացեր են և պիտի մնան միշտ ։

Ըստ իս Ռուսական, Անգղիական և Գաղղիական երեք միջոցներէն յետոյ, կմնայ խօսիլ մեր չորրորդ միջոցին վրայ որ կյուսամ վերջինը պիտի ըլլայ, բայց այս Դ. միջոցը, Միջոց հայկական կոչելու ոչ դիտաւորութիւն և ոչ կամք ունիմ, որովհետև միշտ մի և նոյն Գաղղիական միջոցն է այսինքն [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] լուսաւորել, միջոց գերազանց, որովհետև տիեզերական կրնայ ըլլալ, գործադրելի ամէն քաղաքաց և ժողովրդոց, ընդհանուր մարդկային սեռին, թէ բնակի Հարաւ կամ Հիւսիս, Արևելք կամ Արևմուտք, որովհետև 2 անգամ 2ը 4 կընէլ պէս մաթեմաթիքական ճշմարտութիւն մ'է, որովհետև ամէն քաղաքաց մէջ և ամէն մարդու համար, առանց խտրութեան, 4 թիւն է և միշտ պիտի մնայ և

ըլլայ 2ն 2ին հետ բաղմապատկութեան արտադրեալը : Բայց
ի՞նչ պէտք է՝ հասկնալ դաստիարակութիւն ըսելով. ահա այս
կէտին վրայ խօսիլ է նպատակնիս բժշկանապէս. խնդիր ծանր
և խիստ կարեւոր, որովհետև ֆիզիքական և իմացական զօ-
րութեանց կշիռն է, կըսէ Գ. Լէվի : Խնդիրն է ծանր, բայց
նորա լուծման վրայ հիմնեալ է ազգաց կատարեալ յառաջա-
դիմութիւն և իր լուծումն ալ կարելի է միայն բժշկականու-
թեամբ և բժիշկով : Այո՛, բժշկականութեամբ, գիտութեանց
ամենազնիւովն, որ ոչ միայն կսովրեցնէ և կբաղդատէ առողջ
և հիւանդ մարդն, այլ կսովրեցնէ միանգամայն, առողջու-
թիւնը պահելու միջոցներն, այլ կծառայէ նաև մարդկային
մտաց ծաւալման, սովորութիւններն ու բարք մեղմացնելու,
իմացականութիւնն արթնցնելու, մարդկային կեանքը բար-
ւոքելու : Ըսինք նաև թէ բժիշկներով, որովհետև կղերնե-
րէն աւելի բժիշկք ամեն տեղ են, ամեն տեղ կմտնեն, և ան-
խտրաբար ամեն տեղ կմտնեն, անխտրաբար ամեն դաս ըն-
տանեաց մէջ, կտեսնեն կքննեն մանրամասնաբար ինչ որ կըլ-
լայ, կրնան յայտնել ինչ որ վնասակար է, և ցուցնել ու սովրե-
ցընել զանի արգիլող միջոցներն. հետևաբար բժիշկք մեծ
ազդեցութիւն ունին մարդկային սեռի յառաջադիմութեան :

« Բժիշկն իր արհեստին առթիւ, ամեն արհեստաւորէ ա-
ւելի, շարունակ կամ մշտնջենաւորապէս ամեն դաս մարդոց
հետ յարաբերութեան մէջ ըլլալով կըսէ, Լիօնի բժշկական ճե-
մարանի Թէսսիէ դասատուն (գիւղացի և քաղաքացի, հա-
րուստ և աղքատ, գիտուն և արհեստաւոր, գործաւոր և
տգէտ) պարտաւոր է իր քաղաքացւոց կարծիքը, կիրքն և
ախտոյքը սովրիլ, մէկ խօսքով ծառայել իր տաղանդովն ու
գիտութեամբն ի նպաստ մարդկային յառաջադիմութեան և
բարօրութեան : »

Ուստի կհամարձակինք ըսելու թէ գինովութեան առաջ-
քըն առնող մեր Գ. և վերջին միջոցն ըլլալու է դաստիարա-
կութիւնը; բայց այնպիսի դաստիարակութիւն որոյ հիմն ըլ-
լայ մարդկային բնազննութիւն այսինքն առողջ մարդուն գի-
տութիւնը, կամ մարդուս կեանքը ներկայացուցիչ ամեն տե-
սակ պաշտօնները սովրեցնող գիտութեան տեղեկական և բն-
տիպողական ուսմունքն :

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

ՍԿԶԲՈՒՆՔ ԺՈՂՈՎՐԴԵԱՆ

ԿԱՄ

ՄԱԼԹՈՒՍ ԵՒ ԻՒՐ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ

2

Նախորդ թուով, Մալթուսի բարերարութեան վրայ ըրած վարդապետութեան և այս մասին ունեցած կարծեաց համառօտութիւնն ըրինք·

Արդարև Մալթուսի նպատակն և իր կենաց բոլոր խորհրդոց առարկայն էր իր նմանեաց ճշմարիտ երջանկութիւնն. աղքատին և հարուստին իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւնք, որոնց վրայ կխօսին Ս. գիրքք· այսպիսի մարդասէր մը, մարդկային սեռին թշնամի կոչելը մեծ անիրաւութիւն է, զոր կոչեցին շատերն անգիտութեամբ և թշնամանօք։ Մալթուս չէ թէ թշնամի էր ժողովրդեան աճման. այլ ընդհակառակը, ջերմ պաշտպան էր մարդկային սեռին աճման· բայց ոչ այնպիսի աճման, որ կպատճառէ թշուառութիւն, մոլութիւն և ցաւ։ Կփափաքիմ կըսէ նախ և առաջ, թէ մարդիկ ըլլան երջանիկ, և յետոյ, եթէ կարելի է շատ կամ բազմաթիւ։

Եթէ Մալթուս կվախնար մարդոց չափազանց աճմանէ, չէթէ մարդկային սեռն աւրել կուզէր այլ կկասկածէր թէ մարդիկ չափազանց բազմապատկելով, թշուառութեան ծընունդ կըլլան, արդարև, ճշմարիտ է թէ մարդիկ, եթէ արգելք չըլլայ, կրնան բազմապատկել երկրաչափական հաշւով արդարև յայտնի և ճշմարիտ է թէ, մէկ հօրէ և մօրէ բազմաթիւ զաւակներ կրնան ծնիլ և կծնին և սոյն ծնեալ զաւակներն ալ նոյնչափ կրնան ծնիլ և յաջորդաբար· աս աճման և ոչ մէկը դէմ կրնայ խօսիլ, բայց այսու ամենայնիւ մարդոց աճումնալ այս հաշւով բնաւ չկրնար ըլլալ և ոչ ալ մինչև ցարդ եղած է· որովհետև բնական հազարումէկ պատճառներով չկրնար ըլլալ, ոմանց ամլութեամբն, ոմանց չափազանց զբաղմամբն, ոմանց կեանքներնին միշտ ճամբորթութեամբ անցնելովին, ոմանց ընկերական կամ բարոյական աղ-

դեցութիւններով, անտեսութեամբ, նախատեսութեամբ, ընտանական նեղութեանց վախով, մտաւորական աշխատութեամբ, որով ընտանեկան խնամքներէ կհեռանան, կամ վերջապէս կրօնքի կամ անձնուիրութեան մաստանջութեամբք: Եթէ արգելքներն ալ չըլլային, այսու ամենայնիւ մարդիկ որչափ ալ աճին, դարձեալ անօթի մեռնելու վտանգ չկար, որովհետեւ ինչպէս որ մարդիկ երկրաչափական հաշւով կբազմապատկին նոյնպէս են նաեւ անասունք և տունկք, զոր չէր գիտեր Մալթուս. կան նաեւ տունկք և անասունք, որոնց աճումը զարմանք կպատճառէ մարդուս, ինչպէս, մէկ եգիպտացորէն մը 2000 հատ կծնի. մէկ արեւածաղիկ մը 4000. խաշխաշ մը 32000. կնձնի մը 100000: Ծածան մի 3էն մինչեւ 400000 ձու: Հաշուած են թէ բանդ (պէնք օթու) մը չորս տարուան մէջ բոլոր երկրագնդիս երեսը կրնայ ծածկել իր սերմով և երկու տարեխներ տասը տարուան մէջ բոլոր ծովերը:

Այս օրինակները բաւական են համոզելու թէ մարդիկ, անասունք և տունկք մի և նոյն աստիճանաւ կրնան աճիլ, մանաւանդ որ անասունք և տունկք աւելի կաճին. ուսկից մարդոց աճման վրայ վախ չմնար անօթի մնալնուն համար:

Դաշտերու մէջ տունկք մէկը միւսին քով իրենց արմատները կտարածեն հողին մէջ որ կսնուցանէ ամենքն ալ. և արդարեւ ամենքն ալ խաղաղութեամբ կաճին, մէկը միւսին հիւթը չծծէր, կըսէ Պ. տը Լամընէ: Այսու ամենայնիւ ասի ճըշմարիտ և անուրանալի է, սակայն ամեն ոք գիտէ, թէ խիստ իրարու մօտ տնկած տունկք կթառամին մէկը միւսին կվնասէ, և ով չգիտէ թէ անտառներուն ծառերն երբ չափազանց բարձրանան ինչ որ հողին երեսը կգտնուին, կթառամին և կչորնան լոյս և հիւթ չունենալնուն:

Կարելի է օրէնքը խիստ երեւնայ, զոր չենք ուրանար. բայց օրէնքն այս է, և միեւնոյնն է ամէն ուրէք: Տունկք, անասունք և մարդիկք հաւասար են օրինաց առջև: Անկարող են բազմապատկելու, չեն կարող աճիլ, չեն կարող ապրիլ եթէ պէտք եղած սնունդը չկարենան գտնել: Այսու ամենայնիւ տարբերութիւն մը կայ, և այն ալյօգուտ մարդկային սեռին, որ է հետեւեալն:

Ինչպէս որ տունկք և անասունք ըստ քմաց կապրէն,

տունկք և անասունք, կուրօրէն իրենց սնունդը կփնտռեն և կգտնեն. անկարող են որև է բան մ՚ընել յօգուտ իրենց : Իսկ ընդհակառակը, մարդս, միայն գիտէ իր կերակուրը պատրաստել. մարդիկք անասուններէն և տունկերէն աւելի զօրաւոր են : Գիտէ հեռացնել, ջնջել անօգուտ, վնասակար և սոսկալի տեսակները : Գիտէ հողէն կրկնապատիկ, տասնապատիկ և հարիւրապատիկ աւելի բերք առնել, ինչ որ բնականաբար առաջուց կուտար : Գիտէ անասուններէն աւելի միս, աւելի կաթ առնել, և ուրիշ տեսակ ծառայութիւններ ընել տալ : Մարդս գիտէ զանազան գործիքներ և մեքենայներ գործածելով, ոչ միայն բերրի հողէն աւելի արդիւնք յառաջ կբերէ, այլ տատասկաբոյս և վնասող հողերն անգամ բերրի ընել : Մալթուս իր գիրքը գրած է, դարուս առաջին տարիներն, այս կէտը կյիշենք որով պիտի ապացուցանենք քիչ մը վերն բսածնիս, զի Մալթուս կպատմէ, նոյն ժամանակի Նոր-Հօլլանտիոյ համար, զոր այսօր Օսթրալի ալ կկոչենք, որ սոյն դաւառին հողն անբերրի էր, առանց ստախօսելու. կյայտնէր թէ Նոր-Հօլլանտիոյ ժողովուրդը միշտ աղքատութեան մէջ պիտի ապրի. որ ատեն հազիւ իր փոքրիկ ժողովուրդ իր բերքովը սնուցանելու կարող էր : Բայց տեսնենք թէ ի՞նչ էր պատճառը. ճշմարտութիւնը սա էր թէ, սոյն երկրին մէջ ոչ բաւական դրամագլուխ, ոչ բաւական խելք, ոչ բաւական արհեստ և ոչ ալ բաւական մարդիկ կային : Ճշմարտութիւնը սա էր թէ, այն օրն, ուր ուրիշ սերունդ մը, Եւրոպացի, խելացի, գործիք ունեցող, խնայողութիւն ընել գիտցող սերունդ մը հոն գաղթելով, հարուստ, խելացի, և բազմաթիւ սերունդ մը ըլլալով, կարող եղաւ հողին բերքն առատօրէն դուրս հանել տալ : Ուստի ճշմարտութիւնը սա է թէ, այսօր, այն հողն ուր հազիւ մէկ դար առաջ իր փոքրաթիւ վայրենի ժողովուրդը սնուցանելու անկարող էր, հոն այսօր կապրին, կբազմանան և կյառաջադիմեն այնպիսի գաղթականութիւններ, որք ատենէ մը յետոյ պիտի կազմեն այնպիսի զօրաւոր տէրութիւններ, կարելի է, իրենց բնիկ հայրենիքէն ալ (Անգլիայէ, ուսկից հոն գաղթած են) աւելի ուժով :

Եւ ի՞նչպէս Ամերիկան այսքան խիստ քիչ ժամանակի մէջ այսքան մեծցած, և օր ըստ օրէ ալ մեծնալու վրայ է. ո-

րովհետև Ամերիկացիք ունին այն բացառիկ բախտը, բոլորովին անմարդաբնակ, կոյս երկրի մը մէջ ծնանելուն։ Ո՛հ, այս կոյս հողն, Հիւռօններուն և Իռօքուաններուն (Ամերիկոյ նախկին վայրենի բնակիչք) համար բճացեալ երկիր մ'էր։ Որովհետև այսօր Ամերիկացիք որչա՛փ յառաջադէմ են երկրագործութեան և արհեստից մէջ, այնքան ալ աւելի կուժովնան և կբարոյանան։ Որովհետև, մարդիկ իրենց վայրենի վիճակին մէջ, ոչ այնչափ գործունեայ, ոչ այնքան աշխոյժ և ոչ բաւական բազմաթիւ կրնան ըլլալ, և հետևաբար քանի որ վայրենի մնան, կապրին թշուառութեամբ և յաղքատութիւն։ Երբ այնպիսի առ երեսս աղքատ և անբարեբեր կարծեցեալ երկիրներու մէջ, ուրիշ տեսակ մարդիկներ գաղթեն, որք ըլլան խելացի, գործունեայ և բազմաթիւ, այնպիսիք կարող կըլլան հողին խիստ փոքր խորութենէն մեծամեծ հարըստութեանց գանձեր երեւան հանել։ Ճշմարիտ է այն առածըն որ կըսէ, Միտքն է որ գործէ ձեռքեր։

Արդարև, կըսէ, Յուէտերիք Բասսի, երկիրս հազիւ բացուած հանդ մ'է, հանդ մ'է որոյ մէջ քաղաքակրթութիւնը հազիւ ոտք խոթած է. և եթէ պատմութեամբ մեր նախնեաց վիճակը քննենք, կտեսնենք թէ այն գաւառներն որ աղքատ և թշուառ էին, նոցա բնակչաց թիւը պզտիկ էր. ուստի այն քաղաքներն որոնց բնակչաց թիւն օր ըստ օրէ աւելնալու վրայ է, սոյն քաղաքներն ալ նոյն համեմատութեամբ հարստանալու վրայ են, ինչպէս որ կապացուցանէ և օրինակով կհաստատէ պատմութիւնը։ Պէտք է որ մարդիկ յառաջադիմեն իմացականութեամբ, գիտութեամբ և արհեստիւ, որով կրնան միայն բազմանալ և աճիլ։ Պէտք է որ օր ըստ օրէ կատարելագործեն բնակած երկիրնին ալ բարելաւելու և բերրի ընելու, որով կարող ըլլան հոն հանգիստ ապրիլ։ Պէտք է որ մարդիկ առ միմեանս յարաբերութիւններնին աւելցնեն, և մօտենան իրարու. զի որչափ իրարմէ հեռու ապրին, ոչ միայն ժամանակի կորուստ կընեն, այսինքն նիւթապէս, այլ և բարոյապէս; զի հեռի կըլլան նաև մտաց և սրտի կողմանէ։ Ասկէ ի զատ պէտք է որ մարդիկ մոլութենէ հեռի մնան, նաև ամեն տեսակ զեղխութիւններէ։ Պէտք է որ ինչպէս որ մարդս մարդուն հետ սիրով ապրելու է, նոյնն ընելու

են ազգերն իրարու հետ․ սէրը տիրելու է, փոխանակ ատելութեան․ պէտք է որ ուրախութիւնը տիրէ ամենուն վրայ և ամեն ուրեք․ թէ բարոյականութիւնն ըլլայ մարդոց առաքինութեան հիմն, թէ մարդիկ սովրին ինքզինքնին ճանաչել, ինքզինքնուն և ընկերին օգնելու․ սովրին մարդիկք թէ ամենքն ալ մի եղբայր են, պաշտօննին մի է այս աշխարհիս մէջ, թէ ամէնքն ալ պարտաւոր են մի նպատակաւ աշխատիլ որով մարդիկ իրենց գոյութիւնը պարապը չանցնելու ատիճանին կհասնին։

Ուստի խօսքերնիս եզրակացնելու համար ըսենք, թէ Մալթուս իրաւունք ունի ըսելու թէ ամեն պարկեշտ և խելացի մարդուն պարտքն է, իրմէ ծնած զաւկին տէրն ըլլալ, խընամել զանի ինչպէս որ պէտք է, և ոչ թէ հայր ըլլալ անխոհեմաբար, առանց մտածելու իր որդւոցը թէ ներկայն և թէ ապագայն։ Մալթուս կըսէ, այն որ առանց մտածելու կամուսնանայ, թեթեւաբար և մի միայն իր կիրքն հագեցնելու, այնպիսին մարդոց մէջ ամենէն չարն ու ատելին է։ Ինչպէս կըսէ նաև Էմիլ Սուվէսթրը, խոստովանութիւնք գործաւորի, անուն գործին մէջ թէ, չամուսնանալէ առաջ, ինչպէս նաև որ և է նոր գործի չսկսած պէտք է առաջուց ինքզինքը փորձել, թէ ունի զանի յառաջ տանելու համար ինչ որ պէտք է։ Այս կէտը մոռնալու չեն երիտասարք, ուքա պէտք է որ ի միտ առնուն և յիշեն, թէ ներկայն ապագային հայրն է, և թէ ապագայն ապահովելու համար, պէտք է ներկային համար խիստ և զգուշաւոր ըլլալ։ Պէտք է որ նպատակ մ'ունենան, այսու ամենայնիւ բարձր և պատուաւոր նպատակ մը, և թէ կանուխէն այս նպատակին հասնելու համար կարող ըլլան և գիտնան ինքզինքնին զրկել, խնայել, և թէ սէրը, բայց պարկեշտ, մաքուր և սուրբ սէրն ըլլայ իրենց հայրութեան առաջնորդն ու պահապանն։

Աճեցէք և բազմացարուք կըսէ Ս. Գիրքը․— Աճեցէք, կըսէ, այսինքն եղիք աւելի զօրաւոր, գործունեայ և աւելի կարող ձեր պաշտօնը կատարելու․ և երբ աւելի զօրաւոր եղած էք, այն ատենը բազմացարուք, որպէս զի աւելի ուժովնաք։ Ուստի աճեցէք նախ, բազմացէք յետոյ, ըլլանք մարդիկք, բայց մարդիկ կատարեալք, մարդ արտադրողք և ոչ թէ միայն փճացնողք։

Հոս կվերջացնենք ինչ որ ունէինք ըսել Մալթուսի և իր սկզբանը վրայ․ ընթերցողը, Կիլիկիոյ այս և նախորդ թուոյ մէջ, այս կէտին վրայ հրատարակածնիս կրկին և ամենայն ուշադրութեամբ կարդալով, պիտի սորվի թէ, ողորմութիւն տալն ըստ ինքեան բարեգործութիւն մ'է ; բայց շատ անգամ ալ մեծ գէշութեան առիթ․ եթէ ողորմութիւնը նպատակ չունի և անխոհեմաբար ամեն բաց ձեռք երկնցնողին ողորմութիւն կտրուի, շատ անգամ մոլութիւնը ուժովցնելու կը ծառայէ․ այս եղանակաւ միլիոնաւոր ոսկիներ անօգուտ ըսպառած են, և կսպառին միշտ․ այս ըսածնուս ապացոյց է Կ․ Պոլսոյ մեր Ազգ․ Հիւանդանոցն, որոյ վրայ պիտի խօսինք յաջորդ թուոյ։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԱԼԻ ԱՄԻՐԱՊԵՏԻՆ ՀԱՅՈՑ ՏՈՒԱԾ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿԸ

Մեր ազգին պատմութեանը համար մէյմէկ անգին գանձ սեպուելու են այն բնիկ և օտար լեզուով գրուած յիշատակարաններն ու հրովարտակները, որ իր ազատութիւնները կը սահմանեն ու կը հաստատեն։ Խորենացոյն ատենը անթիւ ու անհամար են եղեր այլ և այլ նախարարութեանց քով գտնուած հրովարտակները․ անկեց ետքն ալ անշուշտ հարիւրաւոր տարիներ անկորուստ մնացած էին անոնցմէ շատերը բայց Հայաստանի վերջի աւերմունքներէն ետքը երբոր բոլոր նախարարութիւնները վերցուեցան, խնդճութիւնը տիրեց, տգիտութիւնը հաստատուեցաւ, այնպիսի գրուածքներուն յարգը ճանչցողներն ալ քիչցան, ու հարկաւ իբրև աւելորդ ու հնոցի մագաղաթներ մէկդի ձգուեցան այն պատուական գրուածքները ու հետզհետէ փճացան։ Հիմակուան ժամանակըս կրնանք քիչ մը մխիթարուիլ որ այսպիսի գրուածքներուն պատուականութիւնը նորէն սկսաւ մեր ազգին մէջ ընդհանրապէս ճանչցուիլ և կը յուսանք որ ասկէ ետքը այնպիսի հրովարտակները և յիշատակարանները ոչ միայն կը պահուին ա-

մենայն զգուշութեամբ, հապա նաև տպագրութեամբ ճիշդ հրատարակուելով՝ բոլոր ազգին տեղեկութիւն, պարծանք և ուրախութիւն կըլլան:

Այսպիսի ուրախութեան պատճառ եղաւ աս տարի մեզի ալ մեր ազնիւ բարեկամն ու թղթակիցը Գ. Գալուստ Շիրմազանեան վարդապետն, որ Տփխիսէն խրկեց մեզի այն հրովարտակին Հայերէն թարգմանութեան « օրինակը՝ որ Մահմետի հօր եղբօրորդին Ալի ամիրապետը տուեր է ատենով մեր ազգին, և ընդհանրապէս բոլոր իր քրիստոնեայ հպատակներուն: Կըսէ Գ. Շիրմազանեանը իր թղթին մէջ թէ քանի մը տարի առաջ Արտաւիլ քաղաքին դրդատունէն դիպուածով մը իմ ձեռքս ինկաւ աս հրովարտակին Պարսկերէնը՝ Արաբացւոց լեզուէն թարգմանած ու պարսից շատ դէնպէտներու կնիքներովը հաստատուած, 1844 ին Էջմիածին խրկեցի. հիմայ աստ օրինակը Ռուսաստանի մէջ ալ ցրուած է: Աս ալ կաւելցնէ թէ մեծապատիւ Սարգիս վարդապետ Ջալալեանց որ դացեր էր Տայոց դաւառը (այսինքն Ռիզէի կողմերը) որ ան երկիրներուն ալ ստորագրութիւնը հրատարակէ (ինչպէս որ արդէն հրատարակած է իր պատուական ճանապարհորդութեան առաջին մասը). աս օրերս ետ դառնալով պատմեց կըսէ Ներսէս կաթողիկոսին առջևը թէ աս հրովարտակին Արաբացի բնագիրը տեսեր է քիւֆի (1) ըսուած գրով Հայու մը սան մէջ. Եւ այս Հայը Աբրահամին ցեղէն է եղեր որ հրովարտակին սկիզբը կը յիշուի, և իր ցեղը որդւոց որդի աւանդութեամբ կը պատմէ եղեր թէ այն Աբրահամը (որ հրովարտակին մէջ քահանայ կամ կրօնաւոր ըսուած է) բժիշկ ըլլալով՝ Ալիին բժշկութիւն մը ըրեր ու զինքը առողջացուցեր է: Հրամայեց կաթողիկոսն որ դրեն Տայոց երկիրն ու բերել տան այն գրուածքը. քանի մը օրէ որ եկաւ հասաւ, կըսէ, բայց դեռ մէկը չեղաւ որ կարենայ կարդալ:

Արդ մենք աս հրովարտակին Հայերէն թարգմանութեանը

(1) Քիւֆի կըսուի Արաբացւոց գրերուն հին ձևը՝ որ հիճրեթին առջի երեք հարիւր տարուանը մէջ կը գործածուէր. ու ետքը հիմակուան նեսխի և կամ նեսխի ըսուած ձևը առաւ. Քիւֆի գրերուն ձևը սովորաբար քառակուսի է. ինչպէս որ ինչուան հիմայ ալ կը տեսնուի հին դրամներու վրայ և հին մզկիթներուն և ուրիշ շէնքերուն ճակատները:

մէկ ուրիշ օրինակը ունէինք, որուն տակը գրուած է. «այս «գիր ուխտի Թարգմանեցի ի Պարսից լեզուէ ի Հայոց բարբառ «Գրիգոր Կամբանեան յամի տեառն 1767 Յունվ. 15, ի յԱժ- «տարխան»: Հազրէթի Ալիին տուած Հայոց ֆէրմէլէկն է (իտ. privilogio).

«Ճշմարտութեան իրս այսմիկ վկայ գոլով եւ ներքուեալ «հոգի Յովակիմ Գրիգորովս Բադրատունեան՝ սնեալ ի Պոնտոս «և բնակեալ եմ ի Կոստանդնուպօլիս. օրինակեալ զայս գիր «եւու եղբօրն իմոյ հարազատի և սիրելոյն իմոյ Թորոս աղայի «Ղըրըմպէկեան յամի տեառն 1804, ապրիլ 20. յոդէս»: Իսկ Շիրմազանեան պարօնին նոր ղրկած օրինակին տակը գրած է. «Թարգմանեաց կոլլեծոկլի Սեկրետար Մ. Սարաջեան»: Եւ ու- րովհետև աս երկու Թարգմանութիւններն ալ գրեթէ նոյն են, կերևնայ թէ Սարաջեանը Կամբանեանին Թարգմանութիւնը նորէն Պարսկերէնին հետ բաղդատեր ու սրբագրեր է. ինչ և իցէ, մենք հոս Սարաջեանին օրինակը կը տպենք՝ տեղ տեղ միայն չարադրութեան խորդութիւնները կոկելով:

Աս հրովարտակը տուած է Ալին հիճրէթի քառասներորդ- տարին, որ ըսել է Քրիստոսի Թուականովը 660 ին, իր մահ- ուընէն տարի մը յառաջ. վասն զի Ալի (որ Մահմէտին Եպու- Թալէպ անունով հօրեղբօրը որդին էր) Եպուպէքիրէն՝ Էօմէ- րէն ու Օսմանէն ետքը 656 ին ամիրապետ եղաւ, որ Դամաս- կոս էր աթոռը. իսկ 661 ին մեռաւ 63 տարեկան: Մեր պատ- մութենէն գիտենք որ 653 ին Արաբացիք Հայաստանի տիրե- լով՝ պատանդ առին հայոցմէ շատ տնուորներ, այսինքն 1775 հոգի, ու Դամասկոս տարին, դաշինք դնելով ազգին հետ ու խօսք առնելով որ մէյմընալ Յունաց կայսեր իշխանութեան տակը չմտնեն, անպատանդներուն հետ գնացին նա և Գրիգոր Մամիկոնեան իշխանը, և Թէոդորոս Ռշտունի քաջ զօրավարը: Հաւանական է որ Դամասկոսի Հայոց աղաչանքովը տուած ըլ- լայ Ալին աս հրովարտակը եօթը տարի ետև:

Յանուն աստուծոյ բարերարին և գթածի,
յորմէ հայցեմք զօգնութիւն:

«Գոհացողական փառաւորութիւն արարողին տիեզերաց և յարքական խաղաղութիւն մեծի պետին և բարեբարոյին Մահ- մետի ընդ նմին և սրբազան տոհմի նորա:

«Յետ այսր ամենայնի, այս է բուն թարգմանութեան ուխտին, զոր գրեց Հաշամ որդի Աթապայ որդի Վաղասայ ըստ հրամանի երանելի պետին արեայ և Աստուածային առիւծ-ին սրբոյն սրբոց՝ Ալի որդւոյն Ապիթալեպայ փառաւորելոյն քուֆի գրով ի հռչակաւոր վանս խարաւթալայ գերապանծ բընակարանին յամսեանն սաֆար, ի քառասներրորդ ամին հիճրէթի:

«Քանզի յազգէն Հայոց արք ոմանք երեւելիք, իմաստունք և նշանաւորք; որք են Յակոբ Սէյիտ Աբդշիուխ և որդին Սահանայ և Աբրահամ քահանայն, Եսայի եպիսկոպոսն և այլք բազումք մինչեւ քառասուն անձինք խօսակից եղեն ընդ իս և առաջիկայ գտան այսմ ուխտադրութեան և ժտեցին յինէն առնել զայս. որք և ունէին բարերարութիւն և այցելութիւն գործակալին մերոյ, զոր առաքեալ էաք ի վերայ բերդորէից և ի սահմանագլուխս, այն եղև պատճառ խօսակցութեան մերոյ ընդ նոսա և ուխտադրութեանս. վասն այնորիկ եդի ուխտ ընդ նոսա ի կողմանէ իմմէ և ի կողմանէ ամենայն ազգաց իսլամայ յարեւելից մինչեւ յարեւմուտս, առ այս՝ զի ըստ ճշմարտութեան նոքա ընդ խնամօք և հովանաւորութեամբ իմով են, ցորքան ես կենդանի իցեմ, և յետ մահուան իմոյ ցորքան կրօնն իսլամի հաստատուն կայցէ, և քրիստոնէական քարոզութիւնն տեւիցէ, հարկ է ամենայն թագաւորաց և իշխանաց և այլոց ամենեցուն լրացուցանել Աստուծով զուխտս մեր, յորքան ժամանակ ծովն թանալ կարիցէ զբուրդս և զխռիւս, և յերկնից անձրեւ տեղասցի, և յերկրէ խոտ բուսանիցի, և աստեղք լոյս տացեն և առաւօտն ծագեսցի ի վերայ հիւրից և օտարականաց. և ո՛չ ոք իշխեսցէ զայս ուխտ իմ դժրել և փոխարկել, առանց յաւելլոյ և նուազելոյ կամ այլայլելոյ, վասն զի որ յաւելուն՝ առաւելու զպատիժ իւր և նուազեցուցանեն զհամբերութիւնս մեր, և ինքն և այլայլողն այսմ ուխտի համարելի է հնարագետ նենգող այնց՝ զոր ես եդու նոցա, և կցորդ լինի ընդ հաւատարիմն իմ, և ճշմարտապէս կործանէ զուխտն Աստուածային, և լինի պատճառ զայրացման միայնոյն Աստուծոյ:

Քանզի բաւական է վկայութիւն Սէյիտ եպիսկոպոսին և այլոց բազմաց, որոց անուանքն ի վեր անդր գրեցան: Քանզի

գլխաւորքն քրիստոնէից, որք ընդ հովանեաւ Միւսլիմանաց զետեղեալ կան։

Արդ այսու ուխտիւ յանձնարարութիւն և անդորրութիւն լիցի ի մէջ քրիստոնէից և Մուսլիմանաց մշտնջենաւոր, և հաւատարմացուցեալ է առ այն ինչ իրս, զորս ես ետու նոցա զուարթ դիմօք և հաճութեամբ կամաց, և սիրելի է ինձ վարելն այսու դաշամբ՝ ցորքան ժողովուրդ նոցա կայցեն և ի հպատակութենէ մի ելանիցեն և դարձուսցեն զինքեանս յամենայն ատելութեանց և չարեաց առ կրօնն ազգին իմոյ. զի եթէ կայցեն նոքա հաստատուն ի վերայ ուխտի իւրեանց, նմանեալք լիցին Մուսլիմանաց և մումինաց։ Արդ յանդիման կացուցի ես զիշխանս Մուսլիմանաց և զազնուագոյն դպիրս իմ, և հաստատեցի զուխտ իմ, զոր ազգն քրիստոնէից յինէն ընտրեցին և կամեցան առնուլ, և գրեցի զդաշինս վասն նոցա առ ի մնալոյ զկնի նոցա. զի եթէ թագաւոր կամ իշխան կամ այլ ոք նեղեսցէ և տառապեցուսցէ զնոսա, նոքա ցուցցեն զայս գիր ուխտի իմոյ. քանզի առաւելապէս թագաւորաց և ամենայն Միւսլիմանաց է պարտաւորութիւն առնել ըստ հրամանի մերոյ, որպէս զի գործովք հաւատարմութիւն կատարեսցեն զհրամանս մեր և պայծառացուսցեն զուխտս մեր և արասցեն զհաճոյս մեր ըստ դաշինս՝ զոր ես ընդ նոսա եդեալ եմ, զի մի լիցի անհնազանդութիւն բարուց ըստ հրամանի և պատուիրանի իմոյ. այլ և հարկաւոր է ո՛չ նեղել և ո՛չ ատել զքրիստոնեայս, որպէս զի այնու արարողութեամբ լիցեն կատարիչք ուխտիս մերոյ և դաշնադրութեան։

« Որովհետև այս ուխտ իմ բեռն է և պարտաւորութիւն ընդունողացն և զայրացուցիչ է նախանձոտաց և զրախօսից, վասն որոյ կամիմ զի մի լիցի վիճումն քրիստոնէից ընդ ազգին իմոյ՝ իշխանութեամբ փառաւորելոյ։ Իսկ եթէ ոք նենգիցէ դրելոյն յինէն վասն քրիստոնէից՝ որք արժանաւոր դատին այցելութեան, այնպիսին պատճառ լինի խափանման Աստուածային հրամանի, որ ազդեց ինձ առնել բարերարութիւն ազգին այնմիկ և փրկել ամենայն տառապանաց և վշտաց։ Եւ արդ այսու ուխտեցի ընդ նոսա որք խնդրեցին և հայցեցին յինէն և յամենայն բարեկամաց իմոց, և ետու նոցա ուխտ Աստուածային, նահապետաց և մարգարէից և ամենայն սրբոց յա-

ռաջնոյն մինչև ցվերջինն, և վկայէ ինձ հրամանն և բանն Աստուծոյ առ սուրբ մարգարէսն, առաքեալ ի ձեռն հրեշտակի վասն հնազանդութեան օրինաց և կատարման պարտուց, նաև և հաւատարիմ մնալոյ ի վերայ Աստուածային ուխտիս։

« Քանզի քրիստոնեայք ընդ իշխանութեամբ իմով՝ ժողովուրդ իմ են, և ես իշխան եմ ի վերայ նոցա, ուրեմն հարկ է ինձ այց առնել նոցա, և պահել զնոսա յամենայն չարեաց և ի վնասուց, և վարձ բարի մնասցեն ինձ և ազգին իմոյ որք սըփռեալ կան ընդ ոլորտըս տիեզերաց։

« Եւ զոր ինչ հարկ սահմանեալ է իմ տալ իշխանացն՝ աւելի քան զայն մի առնուցուն, և մի ոք վշտացուսցէ և նեղեսցէ զնոսա. մի ոք փոխեսցէ զաշխարհս նոցա, ոչ զկրօնաւորն ի կրօնաւորութենէ, ոչ զքրիստոնեայն ի քրիստոնէութենէ, ոչ զմիայնակեացն ի միայնակեցութենէ և ի մենաւորանաց իւրեանց. մի՛ արգելցեն զքարոզիչս և զքարոզութիւնս նոցա, և մի աւերեսցեն ըզբնակարանս և զդաւառս նոցա ի ժամ կառուցման եկեղեցեաց, մի իշխեսցեն բառնալ զզանգակս յեկեղեցեաց նոցա։ Այժմեն հաստատեսցի զբարեկարգութիւնս մնալ վասն նոցա։ Իսկ որք աւերեսցեն զուխտն իմ և նենգեսցեն՝ անցանելով զպատուիրանաւ իմով, այնպիսիքն կործանեն զուխտն Աստուածային և արժանի լինեն մշտնջենաւոր պատժոց։

« Թագաւոր կամ այլ ոք յազգեն Մուսլիմանաց կամ բարեկրօնից՝ բռնութեամբ զքրիստոնեայս մի դարձուսցեն ի կրօնս Մուսլիմանաց և մի վիճեսցեն ընդ նոսա ի վերայ իրացըն հաւատոյ, եթէ ոչ ոք քաղցրութեամբ և հանդարտութեամբ պահեսցեն զնոսա ընդ հովանեաւ ողորմածութեան իւրեանց. փրկելով զնոսա յամենայն տառապանաց և վնասուց, ուր ուրեք երևեսցին և բնակեսցին նոքա։ Եւ եթէ ազգն նոցա հպատակեալ՝ կարօտասցի ընչից վասն շինութեան եկեղեցեաց, մենաստանաց, քաղաքական խորհրդոց, վասն դաւառաց և տանց իւրեանց, Մուսլիմանք պարտին օգնել նոցա և այց առնել, տալով նոցա մասն ինչ յանժառանգ ընչից, և այն ևս ոչ ըստ կերպի պարտուց, այլ ըստ կերպի ողորմութեան, և տացեն նոցա խորհուրդ բարի ի գործ առնութեանս նոցա, զի այն է հաճոյ առաջի Աստուծոյ և առաջի Մարգարէի նորին։ Իսկ ե-

թէ ո՛ք ներգեսցէ և այլայլեսցէ զայս ուխտ իմ, այնպիսին անհաւատ է և ապստամբ լինի յԱստուածային Մարգարէէն և զրկեսցի յարդեանց նորա, և մարգարէն ընդ նմա ոչ հաճեսցի։ զի որք ոչ իցեն հաւատարիմք և հնազանդք ուխտիս զոր հաստատեալ է՝ այնպիսին զիա՞րդ լինին հնազանդք սրբոյն որբոց որդւոցն ապիրատեալ փառաւորելոյն. քանզի զոր ինչ նա կարգաւորեալ է՝ պարտականութեան Մուսլիմանաց է կատարել, այց առնելով նոցա և ողորմել նոցա յամենայն ժամանակ՝ որքան տևեսցէ աշխարհ մինչև ի կատարած աշխարհի։ Եւ փառք Արարողին տիեզերաց։

Բողոնէղ 1848 Թէ. 13 : 14—Յուլ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ցոյս պատուական ամսաթերթին նոր շրջան հինգերորդ համրին յերես 578 «ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ԿՐՕՆԱԿԱՆ» վերնագրով յօդուածին մէջ ըսուած է թէ, «մարդկային կատա«րելութիւնը Աստուծոյ կատարելութեան մերձեցնելու ջան«քը առաքինութիւն մ'է, զոր կը պահանջէ Քրիստոնէու«թեան հեղինակը եղերուք կատարեալք, որպէս և հայրն «ձեր երկնաւոր կատարեալ է»։

Մարդոց և Աստուծոյ կատարելութեանը վրայ խօսելով նախ կըսեմ թէ, ուղիղ Աստուածաբանութիւնը մեզ կուսուցանէ թէ, միակ կատարեալը միմիայն Աստուած է, վասն զի ԱՆՍԱՀՄԱՆ է, վասն զի ԱՄԵՆԱԶՕՐ է, ԱՄԵՆԱՄԵԾ և ԱՆԻՄԱՍՏ է, վասն զի ԱՄԵՆԱԲԱՐԻ է, և վասն զի ինքն յինքեան է, և ոչ արարած։

Ասոնք են Աստուծոյ ամենակատարեալ էութեան անեղր տարերքները, և ասոնք են Աստուծոյ դերբնականութեան անդիմադրելի հաստատութիւնները։

Այսու՝ ամենայնիւ Աստուծոյ կատարելութիւն ըսելով՝ նոյն ինքն Աստուածութիւն ի բնութեան իւրում անձնաւորեալ կիմանամք. որով չէ երբէք ուղիղ, և ոչ բնաւին ներելի ըսել, թէ մարդկային կատարելութիւնը Աստուծոյ կատարելութեանը կը մօտենայ, կամ անոր պէս կատարեալ կըլլայ.

որպէս թէ հնար ըլլար սահմանաւոր մարդն անսահմանութեան, տկար էութիւն մը ամենազօրութեան, չափաւոր գոյութիւն մը ամենամեծութեան, դեռ ինքն ինքեան անծանօթ եղող ագէտ մը ամեն իմաստութեան, ի բարին առաջնորդեալ հեղինակութիւն մը ամենաբարութեան, և ջնջին արարած մը՝ ինքն յինքեան անարատ եղող անպարագիր էութեան մը վերածել. որ և այս մոլար դաւանութիւն մը կըլլար ըսել, թէ այսօրուան մարդը վաղն Աստուած կըլլայ։

Բայց մեր ուղիղ դաւանութիւնն այս է թէ, մարդն այսօր և յաւիտեան է մարդ, նոյն և տկար՝ և սահմանաւոր, և յաւէտ անկատար Աստուծով։

Երկրորդ Աստուծոյ մօտենալու ջանքը առաքինութիւն չէ, (Ջանքը առաքինութիւն չէ, զի առաքինութիւնը բարւոյն զգացումն է, որ ճշմարիտ մարդը կը ներկայացնէ։) զի առաքինութիւնը ոչ թէ կատարելութեան հասնելու իղձն է, այլ բարի և վսեմ զգացում մը. ինչպէս է թշնամւոյն օգնել, աղքատին ողորմիլ, ընկերը սիրել են։

Երրորդ. զՔրիստոս քրիստոնէութեան հեղինակ համարած ըլլալու մասին կըսեմք թէ, Քրիստոս քրիստոնէութեան հեղինակ չէ։

Վասն զի, քրստոնէութիւնը յաւիտենական կենաց փրկարար վարդապետութիւնն է, որ ոչ թէ յետ յաշխարհ գալոց Քրիստոսի կերպաւորեցաւ, այլ յառաջ քան զյաւիտեանս ի յառաջգիտութեանն Հօր Աստուծոյ էր և ի հասանել ժամանակին բանին իւրով՝ այն է Քրիստոսիւ կերպաւորեցաւ։ Առաքմամբ Քրիստոսի յաշխարհ ըսել է Քրիստոս առանձինն հեղինակութիւն չունի, այլ այս պարագայիս մէջ Հօր Աստուծոյ կամացը գործադիրն է, զոր մարգարէք յայտնեցին, և ինքն հաստատեց. «զի ես իջի յերկնից՝ ո՛չ զի զկամս իմ արարից, այլ զկամս այնորիկ, որ առաքեացն զիս» Օհաննու աւետ. Գլուխ Զ. համար 38.

Չորրորդ «եղերուք կատարեալք, որպէս և հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է» խօսքը ձեր երկնաւոր հօրը պէս կատարեալ եղիք — ըսել չէ. այլ նմանողական առմամբ ըսել է թէ, — ինչպէս որ ձեր երկնաւոր հայրը կատարեալ է, (ըստ բարւոյն) այնպէս ալ դուք կատարեալ եղիք (ըստ բարւոյն),

բայց ո՛չ թէ Աստուծոյ չափ կամ հաւասար բարի, զի Աստուծոյ բարութիւնը անսահման է, ու մարդունը սահմանաւոր. և զի զմարդն Աստուծոյ մօտ կամ նման բարի դասանելը կամ Աստուծոյ բարութիւնը սահմանաւոր դասանել է, մարդոյ մօտեցնելով, կամ մարդոյ բարութիւնը անսահման դասանել է Աստուծոյ մօտեցնելով։ Կը յուսամ որ Ցոյս անաթերթին յիշեալ կրօնական յօդուածոյ Արժանապատիւ հեղինակը իմ այս կրօնական նախանձախնդրութիւնս յարգելով դիտողութիւնս սիրով կընդունի։

Սէնա Հ. Մ. Ջէլէկեան

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՔ

ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Դ.

Ա. Նախորդ խօսակցութեամբ սովրեցանք թէ քանի հատ են մարդուս ակռայներն։

Բ. Այո. ոչ միայն մարդուս ակռայներուն 32 հատ ըլլալուն վրայ խօսեցանք, այլ և սովրեցուցինք թէ քանի են տեսակաւ և ձեւով։ Խօսեցանք նաեւս խօսիլ ակռայներուն բնազննութեան և առողջաբանութեան վրայ։

Ա. Ինչպէ՞ս։

Բ. Բնութիւնն Արարածոյ թէ մարդուս երկու կամ աւելի ճիչդը խօսելու համար, երեք, այսինքն վերի երկու և վարի մէկ ծնօտին վրայ 32 հատ ակռայներ շարած է չէ թէ միայն մարդուս դիմաց գեղեցկութիւն տալու համար է, այլ մարսողական պաշտօնին ամենէն կարեւոր գործիքներն են։

Ա. Ինչո՞ւ համար։

Բ. Որովհետեւ մարդուս 32 ակռայները կը ծառայեն կերածնիս կոտրելու, կտրելու և ծամելու։

Որովհետեւ երբ կերածնիս, ակռայներովնիս կկտրենք, կը կոտրենք և կծամենք, չէ թէ միայն կլլելը դիւրացնելու, և

ստամոքսին և աղիքներուն մէջ անոնց մարսողութիւնը դիւրացնելու ։

Ա. Ըսել կուզէք թէ, կերածնիս կտրելը, կոտրելը և ծամելը խիստ կարևո՞ր է ։

Բ. Այո, — ասոր ապացոյց, և ընթերցողըն ամենայն դիւրութեամբ համոզուելու համար, կըսենք թէ, անոնք որ ակռայ չունին, կամ ակռայներնուն մեծ մասը թափած է, կերածնին դժուարաւ կմարսեն․ ուստի կրնանք հետևցնել նաև թէ, անոնք որ ակռայ ունին, բայց չուտ ուտելու համար, կերածնին ըստ բաւականին չեն ծամեր, դարձեալ դժուար կմարսեն ։

Ա. Ուստի ակռայներն, իբրև կարևոր անդամ, ամեն զգուշութիւն ի գործ դնելու է զանոնք միշտ առողջ պահելու ։

Բ. Այս, անտարակոյս ։

Ա. Որո՞նք են այդ զգուշութիւններն ։

Բ. Մարդուս ակռայներուն վերաբերեալ Առողջաբանական զգուշութեանց և խնամոց վրայ յաջորդ խօսակցութեամբ պիտի խօսիմ ։ Զի ինչպէս որ նախորդ խօսակցութեամբ սովրեցանք ակռայներուն անդամազննութիւնն, այսինքն, քանի հատ, քանի տեսակ և քանի ձև ըլլալնին, նոյնպէս այս անգամ ալ խօսեցանք ակռայներուն Բնազննութեանը վրայ, այսինքն նոցա պաշտօնին և ի՛նչ կարևորութիւն ունենալնուն վրայ․ կմնայ նոցա Առողջաբանութեան վրայ խօսիլ, որով ընթերցողը կատարեալ սովրած կըլլայ ակռայից Ա. **Անդամազննութիւնն**, այսինքն թիւերնին, տեսակնին և ձևերնին․ Բ. **Բնազննութիւնն**, այսինքն պաշտօնին․ Գ. **Առողջաբանութիւնն** այսինքն բոլոր այն զգուշութիւններն և խնամքներն որոնցմով ակռայները ժամանակէ առաջ փտելէ ազատ կպահեն, և հետևաբար ակռայից պակսութենէն ծնունդ առած զանազան հիւանդութիւններէն ։

ՌՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԴԻԻՑԱԶՈՒՆՔ ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՆ

2

Քեբլէր․ Թիխօ-Պռահէ․ Տէքառթ․ Վօլթէռ․ Լաբլաս․ Ալամպէռ․ Տիտըռօ․ Լակրանժ, Նյասանտի․ Ֆռանքլէն․ Վօքլէն․ Տավի․ Ֆառատէյ․ Պիւֆօն․ Առակօ․ Ամպրուազ Բարէ, Ժէննէր․ Տիւբիւյթրէն․ Քրիստօֆ-Քօլօմպ․ Տակէր․ Սիւքըս-Քէն․ Ատրիէն Ձ․ Շաքըսբիր․ Մօլիէռ․ Պօմառշէ․ Ժան-Ժաք Ռուսօ․ Ուիլեամ Հէռշէլ։

Մի և նոյն ժամանակին մէջ Քեթլէռ ալ կաշխատէր ուրիշ մեդոտով և դիւտերով, սոյն նոր վարդապետութեան ճշմարտութիւնն ապացուցանելու։ Այս ալ համառատամտութեան օրինակ մ՚է․ իր հայրը սնանկութեամբ փճանալով, գինեպան եղաւ ինչպէս որ ինքն ալ գինետան մէջ ծառայէր։ Բայց աստղաբաշխութեան մեծ ճաշակ ունենալով, նախ և առաջ կրօնական ըլլալու աշխատեցաւ, բայց վերջապէս մաթեմաթիքական ուսմանց պարապեցաւ․ օրացոյցներ պատրաստեց, բայց իր օրերը դեռ Գրիգորեան օրացոյցն ընդունուած չըլլալուն Ըսթիրի մէջ առաջարկութիւն ըրաւ ։ Բայց բրօթեստանք պատասխանեցին թէ աւելի նախապատիւ կհամարէին Արեգակին հետ անհամաձայն գտնուիլ, քան թէ համաձայն պապին հետ։

Քեբլէր բրօթէսթան էր։ Երբ Ֆէրտինանտ գահը բարձրացաւ, որ ջերմ հռոմէական էր, Քեբլէր աքսորուեցաւ, որով և յետին աստիճան խեղճութեան մէջ ինկաւ․ բաւական հարստութիւն ունեցող կնօջ մը հետ ամուսնացաւ․ այր և կին աղքատ ապրեցան, մինչև որ Թիխօ-Պրահէ զՔեբլէր ընկեր առաւ, Բրակի մէջ ունեցած տեսարանին։

Այն ատենէն սկսեալ, մանաւանդ Թիխօյի մահուանէ յետոյ, սկսաւ ամենայն աշխուժով բոլորովին աստղաբաշխութեան աշխատիլ։ Թիխօ ամբողջ 35 (եռեսուն և հինգ) տարիներու օրագրութիւն բռնած էր երկնային երեւոյթից։ Քեբլէր այս դիտողութիւններն իրեն առաջնորդ առնելով, բնտռեց թէ որո՞նք են երկնային շարժմանց օրէնքները․ համոզուած ըլլալով որ անփոփոխելի յաւիտենական օրէնք մը կայ, ամփոփ

ինը տարիներ աշխատեցաւ զանի գտնելու, ամենայն համա-
տամտութեամբ: Իրեն համար շրջանակը ձեւերուն մէջ ա-
մենէն գերաղանց ըլլալով, աստեղք ալ շրջանակին շուրջը շար-
ժիլ կպարտաւորէին: Այս էր Քեպլէրի նախապաշարումն ինչ-
պէս բոլոր երկրաչափից: Շատ տարիներ աշխատեցաւ, իր
նախորդին քննած, Արիս Գնայուն աստղին շաւղին կեդրէն
անցնել տալ շրջանակ մը. շատ տարիներ աշխատեցաւ տեսա-
կանութիւնք փորձերու փոխանակել, բայց ամեն ջանք ա-
նօգուտ եղան: Արիս Գնայուն աստղն ընդհանրապէս ամեն մա-
լորակները շրջանակի մը չէին հետեւէր: Ի՛նչ ընդունայն փոր-
ձեր և աշխատութիւններ. այն ատենն է որ համբերութիւնը
տաղանդին հետ ընկերանալով, հաստատամիտ աստղաբաշխը
կրկին կսկսի իր անվախճան հաշիւներն որոնցմով կգտնէ թէ
մոլորակք այնպիսի ձուաձեւ գիծեր են որոնց կեդրոնը կգտնուի
արեգակը:

Քեպլէր այս գտնելով չբաւականացաւ, գտաւ նաեւ իր
միւս երկու օրէնքները, ներդաշնակաւոր եռանկիւնն որոյ
վրայ Նեւտոն ընդարձակեց տիեզերական ձգողական զօրու-
թեան այս մեծ օրէնքը:

Սակայն Քեպլէր, որոյ կպարտաւորինք երկնային շարժմանց
գիտութիւնը, մշտնջենաւորապէս չարչարուեցաւ, թէ աղքա-
տութեամբ և թէ ներքին ընտանեկան ցաւերով: Իր ընտան-
եաց օրական պարէնը ճարելու համար օրացոյց գրելու և ժա-
մագիրներ շինել ստիպեալ էր. արդարև ինչպէս Քեպլէր, նոյն-
պէս շատ գիտուններ գտնուած են և կգտնուին միշտ, որք
օրական հացերնին ճարելու համար, ստիպեալ են յակամայս
իրենց ճաշակին և նպատակին հակառակ աշխատութեամբ և
գործով զբաղիլ: Օր մը, Քեպլէր իմանալով, թէ իր մեծ մայրն
որ 70 տարեկան էր պախըճիութիւն ընելու համար բանտարկ-
ուեցաւ. Քեպլէր ամեն միջոց ի գործ դրաւ, բայց հազիւ
հինգ տարիէն յետոյ կարող եղաւ զանի ազատել. որոյ համար
քիչ մնաց աստղաբաշխութիւնը ձգել. օրըստօրէ աղքատա-
նալու վրայ էր, երբ կինը կորսնցուց զոր խիստ կսիրէր. կոր-
սնցուց նաև իր մէկ հատիկ 17 տարեկան աղջիկն: Ընթերցողը
կրնայ համոզուիլ այս հռչակաւոր մարդուն հոգւոյն մեծու-
թիւնն, երբ սովրի իր կենաց այսպիսի ոգաւոր և խիստ տխուր